

Neobična misao. Simptomatična. Pjesnici su ljudi velikih imaginacija. Schopenhauer ih je vrednovao upravo po njihovoj imaginativnoj moći, a Bachelard ih ocjenjuje »iznutra«, iz njihova poniranja u stvarnost kroz »sanjariju«.

Unatoč svemu, Vidina je poezija tiha i smirena. Naš je pjesnik blaga liriska narav. Nema u njega povišena tona, nema u riječima sukoba — ni osvete, ni mržnje. Blag je i nečujan kakvi mogu biti samo veliki lirici. Samo je takva duša, puna boli i životne patnje, mogla duboko ljudski uzdahnuti:

»Sve je prošlo kao jesen
i paučina u modrini, koja leti tko zna kud.
Nedostojan Tebe, dobri Oče, zbog nepostojanosti
u ljubavi na zemlji, bit ću haran
radi snijega
i svjetlosti, kojih se sjećam.«

(Elegija)

(Nastavak slijedi)

ISKRENA RELIGIOZNOST ISIDORE SEKULIĆ

Ž. S.

**»Život je kratak, ali Trag od života
može dugo trajati!« (I. Sekulić)**

Isidora Sekulić, za koju je s razlogom rečeno da je »naša najkulturnija književnica«, odista je bila iskreno religiozna, što je i sama, već u dubokoj starosti, 1954. godine potvrdila, iako je cijelog* života izbjegavala da se deklarira i definira, u neposrednom razgovoru ispovjednog tipa s novim svećenikom u Topčiderskoj crkvi Gvozdenom Miloševićem: »Volim naše crkvene praznike, naša crkvena bogoslužjenja, crkveno blagoljepije...«

Takav otvoreni iskaz baš u vrijeme kada su javni radnici, među njima posebno književnici, zbog mogućeg nepovoljnog tretmana u društvu, dabome, mimo ustavne zagarantiranosti slobode vjeroispovijesti, nerijetko izbjegavali bilo kakvo izjašnjavanje o vjerovanju u Boga — ako već svoje ateističko uvjerenje neki među njima nisu pokrivali i opravdavali poznatim citatom da je njegovanje religioznih osjećanja u stvari nuđenje opijuma narodu — zacijelo, ima naročitu specifičnu težinu, pogo-

* Autor je pisao ekavicom; naše je uredništvo ijekaviziralo tekst (Uredništvo),

tovo ako se ima u vidu da je dvije godine ranije, izuzetno kuražno, poručila Milovanu Đilasu, tada na samom vrhuncu moći u Partiji i državi, da ona »ne može pod stare dane da se odriče idealizma«. Spor je nastao povodom njenog djela »Njegošu — knjiga duboke odanosti«, koju je krajem 1951. godine objavila Srpska književna zadruga.

Za Isidoru krajnje neugodan, a po njenoj kasnijoj izjavi — i opasan događaj zbio se upravo u vrijeme ikada je ona poletno dokazivala svoju iskrenu želju da se angažira na dobrobit izgradnje novog društva, pa se tako dala, ne bez napora, i na pisanje prigodnih članaka, na primjer u *Borbi* od 22. XII. 1951, povodom Dana armije: »Bez principa i borbi čovek je ugašen«.

Radi se, u stvari, o prvom dijelu monografije koja je sve do pojavljivanja na svjetlosti dana, u godinama velikih priprema i ustrajnog rada imala naslov *Vladika Rade*, maglo uoči štampanja preinačen u *Njegošu — knjiga duboke odanosti*, za koju, po vlastitoj želji prihvaćenoj od strane Upravnog odbora Srpske književne zadruge, nije primila ni dinara honorara (»svota od 202.000 dinara ubeležena je kao primljena za rasterećenje troškova izdanja« — stoji u zapisniku). U uvodu knjige Isidora Sekulić je, između ostalog, napisala: »Autor ovoga rada, kad se prvi put ispeo na Lovćen i do kripe Vladičine, prošao je kroz jako i složeno uzbuđenje. Šta je ovo? Grob nije, kapela nije, spomenik nije. Možda bi trebalo nasuti debeo sloj zemlje i posaditi travu i šibljje, [Vetrovi, mećave i munje, sve bi to poharale, sažegle... Njegoš je u Crnoj Gori i u Srpstvu bio Prometej. Vatra bi trebalo da plamti i svetli na Lovćenu... Teško je živeo, teško radio i učio, teško bolovao i umro, Njegoš. Ali je, sav vatren, iskrama mislio i pisao, iskrama govorio... Sve što jesmo i imamo, vatra je, Vrelina vatre drži život... Njegoš na Lovćenu neka bude što je i bio, vatra...«

Krajem prosinca Radomir Konstantinović u *Politici* a Đuza Radović u *Borbi* napisali su pozitivne recenzije na Isidorinu knjigu. Međutim, Milovan Đilas, član Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, inače neposredno zadužen za staranje o kulturnom životu, odmah poslije Nove godine, 1952. napisao je pamflet u *Borbi*, partijskom organu, u kojem, osim drugog, zamjera redakciji što je uopće donijela Radovićev prikaz s obzirom da u njemu uopće nije rečeno ono što je najbitnije — da je »Isidorina knjiga idealistička«. U knjizi Radovana Popovića *Isidorina brojanica* (»Rad« i »Vuk Karadžić«, Beograd, 1979) nalazi se i ovaj, u široj javnosti skoro sasvim nepoznat detalj: »Pre nego što je objavio svoj tekst o ovoj knjizi i kritici (5. januara). Đilas je po svojoj sekretarici Dragici Vajnberger poslao Isidori pismo, u kome je rekao da treba »diskutovati časno i otvoreno, pa da na moj članak može staviti primjedbe, ukoliko smatra da je ma šta u njemu vrijeđa ili da bi — po njenom mišljenju — moglo da se shvati kao politički napad na nju«. Isidora je bila izbezumljena: sekretarici je rekla da je ona »pošten čovek, da je ovo napad na nju, da je najbolje da »ponovo« zavedemo cenzuru, da ona ne može pod stare dane da se odriče idealizma«... Članak u *Borbi*, pogromaški, mnogo je iznenadio a Isidoru veoma pogodio... »Drugi deo rukopisa *Njegoša* je za vatru«,

rekla je. Tako je i uradila — nikada se više nije pojavila najavljena druga knjiga... Povrh svega, novine najavljuju, a uskoro i izlazi iz štampe knjiga Milovana Dilasa *Legenda o Njegošu*, krajem ožujka 1952. godine, u kojoj je na tapetu Isidora i njena knjiga zbog »njene apstraktne idealističke filozofske refleksije u konkretnom tretiranju Njegoša i svega što stoji u vezi s njim«. Isidora je i sama znala da je knjiga o Njegošu nesigurno vođena, rasplinuta i bez završetka, kuća bez krova i hram bez zvonika, kako je rekao jedan njen bliski prijatelj. Ali takav napad od partijskog čovjeka — nije očekivala. Prijateljima je govorila da je bezbroj noći provela pored prozora, bez sna, čekajući da »dođu da je uhapse«.

Poslije studije o Njegošu, pripremala se da napiše monografiju o Bajronu, za kojeg je pjesniku Miodragu Pavloviću, svom mladom prijatelju, poklonivši mu knjigu *Zapisi*, u posveti napisala: ... »najviše sam volela Bajrona kao pismopisca: pisma govorena, u zoru posle cele noći iscrpnoga rada, prijatelju u Engleskoj...«, ali nije stigla da do kraja ostvari nameravano, jer: »Život je kratak, ali trag od života može dugo trajati«. A koliko je voljela Vladiku Radu, izuzetnog pjesnika i vladara, svjedoči i činjenica da se njegova slika-reprodukcija nalazila sasvim blizu ikone svetog Nikole kojeg je slavila, a ispod nje, na sekreteru, dva svjećjaka.

Iako je cjelog života bila krhka zdravlja, krajem ožujka 1958, u svojoj osamdesetidruvoj godini, predosjetila je da joj se sasvim približio kraj. Pozvala je svoga svećenika Gvozdena Miloševića i saopćila mu da želi da bude sahranjena na Topčiderskom groblju što je god moguće skromnije: »Onako kako je moj gospod Hristos sahranjen. Ja želim, gospodine proto, da mi vi odslužite opelo po pravoslavnom obredu naše Crkve i da mi vi kažete poslednje zbogom.« Nešto ranije, 22. siječnja, uputila je pismo Kostu Petkoviću, sekretaru Srpske akademije nauka, čiji je redoviti član postala krajem studenoga 1950. godine, u kojem, između ostalog, stoji njena želja u vezi sa sahranom: »...leš u domaći čaršav, u prost čamov sanduk, u prostu raku, jedan sveštenik iz parohije u koju spadam, prosta krstača — imam pravo na taj simbol — nikakav venac, ni slovo govora.« U pismu su i ovi reci: »... Kad bi čovek mogao još i poslednji put sam za sebe da brine: da siđe u raku, legne, i potegne zemlju na sebe... Mene — sama sam se hranila, sama ću se i sahraniti — mene je sramota što vam šaljem ovaj vrlo privatni tekst, ali vi ste — i poslednjim pismom svojim — karakteristično, uvek mrtvačko pismo — i usmenom porukom, tako zahtevali.«

Isidora Sekulić je provela svoje posljednje dane u svojoj maloj prizemnoj kući na Topčiderskom brdu, u Ulici Vase Pelagića broj 70. Jednog jutra, kako je zabilježio jedan od izvršilaca njenog testamenta, pozvala je književnika Elija Fincića da hitno dođe kod nje i tada mu je saopćila da je »svoje račune sa životom izravnala i da je došao trenutak kada treba da ode«. U međuvremenu su stigli i književnici Miodrag Pavlović i Vasko Popa. Sve je zamolila da joj ne govore konvencionalne riječi utjehe i izričito naglasila da ne želi nikakvu liječničku pomoć osim »ako bude podvrgnuta teškim bolovima i patnjama«. Isidora je Eliju Finciću i Miodragu Pavloviću, izvršiocima svoje posljednje želje, naglasila: »Ja

hoću da umrem na isti način na koji sam i živela — skromno, neprijetno, bez ikakve buke i pompe. Pošto u životu nikome nisam ostala dužna i pošto meni niko ništa ne duguje, želja mi je da budem sahranjena o svom sopstvenom trošku, na Topčiderskom groblju«. U tu svrhu je Finciju i Pavloviću dala 250.000 dinara. Poslije podmirenja pogrebnih troškova, kako je odredila, ostatak novca imali su da upotrebe na najbolji način. Između ostalog, ustanovljena je književna nagrada pod njenim imenom. I njima, napomenuvši da želi da po običaju praotaca i njeno tijelo bude uvijeno u bijelu čistu platu (pokazala im je gdje se nalazi u ormaru), predočila je da na sahrani treba da bude jedan svećenik, jer je njegovo prisustvo za nju »znak čuvanja drevnih običaja«. Još je rekla dvojici književnika — prijatelja: »...sahranite me onako kako se to radilo oduvek u našoj zemlji«.

U četvrtak, trećeg travnja, Isidora je jedva poslušala savjet svoje liječnice i susjede Jelene Pavlović i, pod temperaturom, legla u krevet. Odbila je da ide u bolnicu. Pozvana je patronažna sestra Crvenog križa Milica Srnović, koja ju je pazila preko noći dok je, pred zoru, zaspala s novinama u rukama. U subotu je počela da gubi svijest. Hitno je odvezena u bolnicu »Dragiša Mišović«, gdje je smještena u apartman, u kojem je, nekoliko minuta prije 20 sati, izdahnuła u dubokoj komi. Bilo je to 5. travnja. Sahranjena je u ponedjeljak, 7. travnja, u 16. sati, na Topčiderskom groblju, sasvim skromno, kako je i željela, uvijena u bijelo platno i položena u neobrađeni čamov sanduk »da kao i ostali ljudi istruli za tri meseca«. Od najistaknutijih književnika, pokojničkih prijatelja i poštovalaca njenog djela, prisutni su bili Aleksandar Belić, Miloš Đurić, Ivo Andrić, Veljko Petrović, Milan Bogdanović...

Isidora, koja je jednom prilikom rekla za sebe da je »monaški tvrda«, sahranjena je gdje je najčešće svraćala radi relaksacije i razmišljanja u samoći, u svom Topčideru. Ona je o svojoj ljubavi prema Topčiderskom brdu u božićnom broju lista *Pravda* 1934. godine pisala slijedeće: »Moji poznanici i prijatelji... idu u Pariz, u Holandiju i u Beč. A ja uzimam motku u ruku, i po nebrojano puta idem na Topčidersko brdo, u Košutnjak, na Nemačko groblje, do Rakovice... Šta hoću da kažem ovo je: sa Topčiderskog brda se vidi ovaj divno usađeni grad, kako kad, kao fina gravira, kao uljano platno, kao čudesna varoš koja se svake večeri diže do nebesa, briše liniju ovog i onog sveta, služi čestitom zavetu cara Lazara, i našeg prostog slovenskog sveta koji, posvuda gde ga ima, zna za osećanje visine...«

Isidora je i ranije bila zapazila u sebi i svom životu: »Kad me nešto prisno veseli ili žalosti, gricka unutra neumorno, čuti mi se.« I ovo: »Sećanja su u meni podigla čitavu teoriju... da je verovatno sav kontinuitet, fizički i metafizički, u osnovi sećanjima sazdan i održavan...« Otuda je i ranije, u osami i sjećajući se, otvoreno razmišljala o smrti i tako postupno smišljala kako da umre a da to bude odgovarajuće onome kako je vodila život, tko je i »kuda spada«. Sjeseni 1948. godine, na primjer, »u vezi s idenjem u smrt« napisala je jednom svom prijatelju od povjerenja i ovo: »Nedavno sam videla umiranje jednog intelektualca, koji nikada nije mislio na smrt, nikada je nije pominjao: umirao je, i

umro kao životinja, u animalnom strahu do kraja svesti od onoga na šta treba misliti koliko i na život. Sram je i stid da čovjek umire kao vo koga vuku za konopac u smrt! Pfuj! svima kukavicama! I mizerije su svi oni koji ni toliko religije nemaju da znaju da moraju umreti.«

Isidora Sekulić učila je Višu žensku školu u Novom Sadu i završila čuvenu srpsku Preparandiju u Somboru kao odličan đak, a zatim Viši pedagogijum u Bidumpešti da bi doktorirala u Berlinu. Još kao darovita somborska preparandistkinja počela je surađivati u *Školskom listu*, objavivši u broju za ožujak—travanj 1894. godine članak naslovljen »Šta su Srbina gusle«, u kojem stoji: »To oružje, ta ikona, ta svetinja narodna jesu gusle. Sedi guslar, pevajući uz njih one divne narodne pesme, koje su pune morala, istine, pravde i drugih vrlina... učio je Srpčad pobožnosti... bio im je, dakle, učitelj...« Inače, kad se kao učiteljica zaposlila u Pančevu, desila joj se nepravda, jer je dobila plaću kao da nije dovoljno kvalificirana u struci. Međutim, Georgije, patrijarh karlovački, potpisao je — čim je za to saznao — rješenje o povišici plaće Isidori Sekulić na 800 forinti i dodatak za stanarinu od osamdeset forinti. U *Slovenskom jugu*, u svom nacionalnom romantizmu, mlada Isidora je 1911. godine napisala: »Kakva jedinstvena lepa ideja, da se od Vidovdana, dana opojavanja i kađenja mrtvih tradicija, stvori dan velike i žive zamisli, dan svestranog svesnog obračunavanja i aktivnog poleta... U tradiciji gledamo spomen, a ne predestinaciju.«

U pismu knjižaru i izdavaču Svetislavu J. Cvijanoviću upućenu 17. kolovoza 1912. godine pita: »Hoću li dobiti *Palgrave-a* i *Besede pod gorom*?« U svojoj knjizi o velikoj književnici, rađenoj na osnovu njenih pisama istaknutim ličnostima, Radovan Popović je napisao: »Te *Besede* jeromonaha Nikolaja Velimirovića pažljivo će iščitavati, ispodvlačiti i na marginama zapisati dosta zapažanja.« I njeno sjećanje: »U prvoj okupaciji, krstila sam se još slobodno, pred vrlo postan ručak, ili pred parčetom čudno modrog i zelenog hleba, ali još za svojom trpezom i pred svojom vatrom...« Na Svetog Jovana 1917. godine izvinjava se porodici Cvijanović što, zbog nesnosne glavobolje od koje je patila cijelog života, ne može doći i čestitati slavu. U članku o Vojvođanima (i sama je uvijek isticala da je Vojvođanka) u jednom almanahu, objavljenom 1928. godine, ističe da je ta pokrajina »... imala svetštenstvo ugledno i radno; imala konfesionalne škole koje su bile barikade; imala žene koje su znale *Sveto pismo* i po njemu upravljale kuću i porodicu...« A u *Politici* od 1. veljače 1940. godine nalazi se Isidorin tekst: »Ove redove ispisuje čovek duboko pogrúžen — religiozno, misleno, asketski...«

(Odlomak iz duže studije)